

ПІДСТАВИ І ПОРЯДОК ПРИПИНЕННЯ ШЛЮБНО-СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Брачно-семейные правоотношения прекращаются вследствие определенных жизненных обстоятельств – юридических фактов. Основаниями прекращения брачно-семейных правоотношений являются такие юридические факты, как: 1) прекращение брака (вследствие его расторжения или вследствие смерти одного из супругов); 2) прекращение фактических брачных отношений. Действующее семейное законодательство предусматривает два порядка расторжения брака: судебный и административный. Для прекращения брака обязательным является юридическое оформление факта прекращения брака независимо от того, идет речь о разводе или о смерти одного из супругов, тогда как для прекращения фактических брачных отношений такого оформления не требуется.

Matrimonial relationship is terminated due to certain life circumstances – legal facts. Essential principles for termination of marriage and family relations are legal facts as follows: 1) the termination of marriage (as a result of its dissolution or by the death of a spouse), 2) termination of the actual marriage. Current family law provides for two orders of divorce: judicial and administrative. Legal registration of the termination of marriage is compulsory for dissolution of marriage, regardless of the question of divorce or the death of a spouse, whereas the termination of actual marital relationship of such registration is not required.

Становлення України як суверенної і незалежної держави супроводжується створенням нової правової бази сучасного суспільства, що потребує не тільки систематизації існуючого законодавства, але й зумовлює необхідність глибоких наукових досліджень у галузі шлюбно-сімейних правовідносин та їх законодавчого врегулювання.

Дослідженню даних питань приділялося багато уваги вченими-юристами, такими як: М. В. Антокольська, О. В. Дзера, А. А. Іванов, І. В. Жилінкова, Л. М. Зілковська, А. М. Нечасва, З. В. Ромовська, О. О. Ульяненко, С. Я. Фурса, Є. О. Харитонов, Ю. С. Червоний та ін., які приймали активну участь у розробці проблем правового регулювання сімейних правовідносин.

Сімейно-правові норми самі по собі не призводять до виникнення, зміни або припинення шлюбно-сімейних правовідносин, але вони передбачають певні життєві обставини, що породжують зазначені наслідки, що називаються юридичними фактами.

Юридичні факти у сімейному праві – це реальні життєві обставини, які у відповідності до діючого сімейного законодавства є підставами виникнення, зміни і припинення сімейних правовідносин [1].

Шлюб як союз чоловіка і жінки, що має соціальне значення, визначає правове становище дітей, народжених у цьому союзі, майнові відносини між подружжям та їхні спадкові права. По відношенню до цих прав шлюб є юридичним фактом, однак укладення такого союзу залежить від волі майбутнього подружжя і є юридичним правочином [2].

Правовий статус подружжя протягом тривалого часу є передумовою виникнення кожного з безлічі окремих (конкретних) сімейних правовідносин. Юридичне значення у певних випадках може мати наявність подружнього статусу не тільки на теперішній час, а й у минулому (ст. 75 СК України) [3].

Для подружжя, як учасників сімейних правовідносин, які спрямовані на створення, зміну і припинення прав і обов'язків, часто зачіпають права інших осіб (наприклад, дітей) або інші суспільні інтереси. Тому як для виникнення шлюбу, так і для його припинення необхідно також настання певного факту або оформлення події у встановленому законом порядку. Так, для визнання шлюбу дійсним необхідна згода на це осіб, які беруть шлюб, але разом з тим необхідна і реєстрація шлюбу в органах РАЦС.

Шлюб слід розглядати саме як союз, укладення або розірвання шлюбу як юридичні факти у вигляді дій, які тягнуть за собою виникнення або припинення сімейних, шлюбних відносин. У зв'язку з укладенням шлюбу виникають певні права і обов'язки. В той же час шлюб можна розглядати як правовідносини. Правовідносини – це суспільні відносини, що врегульовані нормами права, а суспільні відносини – це зв'язки людей, що виникають з приводу будь-чого.

Аналізуючи підстави виникнення та припинення шлюбно-сімейних правовідносин, необхідно розглянути ситуації, коли чоловік і жінка тривалий час проживають разом, фактично створюють сім'ю, але свого союзу не реєструють (фактичний шлюб). Як правило, сімейне законодавство України визнавало лише зареєстрований шлюб як факт, що породжує сімейні права та обов'язки. Однак з прийняттям Сімейного кодексу ситуація дещо змінилася. Справа в тому, що з зазначеного питання в СК України спостерігаються суттєві розбіжності. Так, ст. 21 СК України встановлює, що проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу не є підставою для виникнення в них прав і обов'язків подружжя. Однак при цьому кодекс містить низку

статей (наприклад, ст.ст. 74, 91), які закріплюють такі самі майнові права для осіб, що знаходяться у фактичних шлюбних стосунках, як і для подружжя (право спільної сумісної власності на майно, право на утримання), у зв'язку з чим доцільно привести вищезгадані статті у відповідність.

Для визначення підстав припинення шлюбно-сімейних правовідносин доцільно визначити спочатку підстави припинення сімейних правовідносин. Так, підставами припинення сімейних правовідносин є такі юридичні факти, як розірвання шлюбу, припинення шлюбу внаслідок смерті одного з подружжя, позбавлення батьківських прав, скасування усиновлення, припинення договору про патронат [4].

Отже, підставами припинення шлюбно-сімейних правовідносин є такі юридичні факти, як: 1) припинення шлюбу (внаслідок його розірвання або внаслідок смерті одного з подружжя); 2) припинення фактичних шлюбних відносин (тобто, "фактичного шлюбу").

Під припиненням шлюбу розуміють припинення у майбутньому правовідносин між подружжям, що виникли із зареєстрованого дійсного шлюбу, викликане певними юридичними фактами [5].

Припинення шлюбу відрізняється від визнання останнього недійсним тим, що воно спрямоване на майбутнє, тоді як визнання шлюбу недійсним має зворотну силу і припиняє правові наслідки шлюбу з моменту його укладання [6].

У залежності від настання певного юридичного факту виділяють наступні підстави для припинення шлюбу: 1) шлюб припиняється внаслідок смерті одного з подружжя або оголошення його померлим; 2) шлюб припиняється внаслідок його розірвання за заявою одного або обох з подружжя (ст. 104 СК України).

Правоздатність і дієздатність людини припиняється з настанням смерті – певного юридичного факту, що підтверджується довідкою лікарської установи або показаннями свідків. При цьому реєстрації припинення шлюбу в органах РАЦС не потрібно, реєстрації підлягає сам факт смерті. Реєстрація смерті проводиться згідно з правилами, передбаченими СК України і Правилами реєстрації актів громадянського стану в Україні. Порядок і умови оголошення громадянина померлим визначається цивільним законодавством України.

Шлюб може бути припинений шляхом його розірвання за життя подружжя внаслідок волевиявлення одного з них або обох (у суді або в органах РАЦС). Зазначена підстава припинення шлюбу є найбільш розповсюдженою [7]. Можливість припинення шлюбу на підставі волевиявлення одного або обох з подружжя є проявом принципу

свободи шлюбу і рівності подружжя. Оскільки вступ до шлюбу здійснюється вільно і добровільно, то ніхто не може бути примушений до зберігання подружніх відносин, якщо їхні засади втрачені. При цьому розірвати можна лише шлюб, укладений у законному порядку, з дотриманням всіх умов та підстав його укладання, тобто тільки дійсний шлюб. Фактичне припинення шлюбу з метою подальшого непоновлення шлюбних відносин з точки зору закону не є розлученням. Тому при фактичному припиненні шлюбних відносин шлюб продовжує породжувати сімейні правовідносини, крім випадків постанови судом рішення про встановлення для подружжя режиму окремого проживання.

Режим окремого проживання може бути встановлений судом за заявою одного з подружжя або їх обох у випадку неможливості або небажання дружини та (або) чоловіка проживати спільно (ст. 119 СК України). Встановлення режиму окремого проживання не припиняє прав і обов'язків подружжя, встановлених СК України, які дружина і чоловік мали до встановлення зазначеного режиму, а також прав і обов'язків, встановлених шлюбним договором. Правові наслідки встановлення режиму окремого проживання подружжя передбачені ст. 120 СК України.

Взагалі, в СК України вперше фігурує поняття "режим окремого проживання подружжя". Схоже поняття "окреме проживання подружжя при фактичному припиненні шлюбу" було у КпШС. Таке проживання розглядалося судом як виняткова підстава для визнання майна, нажитого за час шлюбу, але під час окремого проживання дружини і чоловіка при його фактичному припиненні, власністю кожного з подружжя.

На думку З. В. Ромовської, встановлення інституту сепарації є доцільним. "Сепарація – це санкціоноване рішенням суду окреме проживання, це переддень можливого розлучення, але ще не саме розлучення...Плавність припинення шлюбних правовідносин не завдає такого болю, якого може завдати розірвання шлюбу" [8]. Але з такою точкою зору навряд чи можна погодитися, оскільки встановлення режиму окремого проживання не може зберегти шлюб. Режим окремого проживання подружжя встановлюється судом у разі неможливості або небажання дружини та (або) чоловіка проживати спільно.

Слід погодитися з висловленою в літературі думкою щодо практичної необхідності встановлення такого режиму, а також його узгодженості з чинним законодавством [9]. По-перше, Конституція України закріплює вільний вибір місця проживання, причому незалежно

від того, перебуває особа у шлюбі чи ні, тобто дружина і чоловік у будь-якому разі можуть проживати як спільно, так і окремо. Це питання вирішується на власний розсуд. По-друге, якщо дружина і чоловік не мають можливості або бажання проживати спільно, то, напевне, немає необхідності зберігати такий шлюб. При цьому вони мають звертатися до суду або органу РАЦС з заявою про розірвання шлюбу, а не про встановлення режиму окремого проживання.

Режим окремого проживання подружжя встановлюється судом у тих випадках, коли сімейні відносини між чоловіком і дружиною втрачені, і припиняється у разі їх поновлення. Встановлення безпосередньо цього режиму не пов'язується з фактичним припиненням шлюбу. У зв'язку з цим можлива ситуація неодноразового встановлення і припинення зазначеного режиму, що може ускладнити порядок визнання правового режиму майна, набутого за час такого шлюбу.

Крім того, законодавчо не досить чітко визначені підстави та порядок встановлення й припинення режиму окремого проживання подружжя. Так, підставами встановлення такого режиму визнається можливість і небажання обох чи одного з подружжя проживати спільно. Однак це оціночні категорії, які однозначно не можуть бути встановлені судом.

Сімейним кодексом передбачено два порядки припинення цього режиму: автоматичний (у разі поновлення сімейних відносин) і судовий (за рішенням суду, ухваленим на підставі заяви одного з подружжя). Виходячи з положень, передбачених ст. 119 СК України, припинення режиму окремого проживання подружжя має здійснюватися у судовому порядку, оскільки встановлюється він рішенням суду.

За життя обох з подружжя шлюб може бути припинений шляхом його розірвання (розлучення). Надалі подружні відносини припиняються (за деякими винятками) з відповідними правовими наслідками для обох з подружжя. Терміни "розірвання шлюбу" і "розлучення" розглядаються в теорії сімейного права і застосовуються в практиці органів РАЦС і судів як синоніми. Ці терміни вживаються як синоніми й у законі (розділ 11 СК України).

У дореволюційному сімейному праві давалося визначення розлучення як "припинення законного шлюбу, що існував, з зазначених у законі причин". У сучасній науковій літературі під розірванням шлюбу розуміється, як правило, припинення шлюбу за життя подружжя або юридичний акт, що припиняє правові відносини між подружжям на майбутній час (за деякими винятками, передбаченими в законі).

При цьому в юридичній літературі виділяють об'єктивні та суб'єктивні причини розлучення [10]. До об'єктивних причин належать випадки, передбачені ст. 107 СК України. До них можуть бути віднесені й інші обставини, що не залежать від вольових та інтелектуальних якостей осіб, які розлучаються.

До суб'єктивних причин розлучення належать різноманітні обставини, що характеризують, як правило, психологічний склад особистості подружжя. До таких причин належать також інші явища, такі як подружня невірність, байдуже ставлення до дітей, їх виховання, приниження та образа гідності одного з подружжя та інші випадки та пороки [11].

Аналізуючи поняття припинення шлюбу за законодавством України, автор дійшов висновку, що припинення шлюбу може бути як строковим, так і безстроковим. Такий поділ є можливим у зв'язку з внесенням до СК України положень, що регулюють поновлення шлюбу. Коли подружжя припиняє шлюб шляхом його розірвання, а потім його поновлює за правилами, передбаченими СК України, то в такому випадку йдеться про строкове припинення шлюбу. Строкове припинення шлюбу можливе також у випадку, коли один з подружжя був оголошений померлим, а потім рішення суду було скасоване у зв'язку з поверненням того з подружжя, хто був оголошений померлим. За бажанням сторін шлюб може бути поновлений у відповідності до чинного законодавства. Якщо ж подружжя, шлюб яких був розірваний, не заявлять про поновлення шлюбу через певні обставини (шлюб із іншою особою, небажання одного або обох з подружжя тощо), йдеться про безстрокове припинення шлюбу, оскільки в даному випадку припинення шлюбу не обмежене будь-яким строком.

Порядок розірвання шлюбу встановлений розділом 11 СК України. Розірвання шлюбу поставлене під контроль держави і може здійснюватися тільки відповідними державними органами: чи органом РАЦС, чи судом у випадках, прямо передбачених СК України.

Таким чином, чинне сімейне законодавство передбачає два порядки розірвання шлюбу: судовий та в органах РАЦС. Основним порядком розірвання шлюбу є в органах РАЦС, і лише в особливо складних ситуаціях шлюбно-розлучний процес відбувається в суді. Щодо розірвання шлюбу в органах РАЦС, то його правове регулювання об'єднує окремі випадки, які виправдовують спрощену процедуру розлучення. Зазначені випадки – розірвання шлюбу за взаємною згодою подружжя, яке не має дітей; розірвання шлюбу

з особою, яка визнана безвісти відсутньою, визнання іншого з подружжя недієздатним внаслідок душевної хвороби, засудженням за здійснення злочинів до позбавлення волі на строк не менше трьох років (ст.ст. 106, 107 СК України).

Розірвання шлюбу в судовому порядку можливе за взаємною згодою та за позовом одного з подружжя (ст. 109 та ст. 112 СК України відповідно).

Судовий порядок (процедура) розірвання шлюбу застосовується у випадках, передбачених СК України: при наявності у подружжя спільних неповнолітніх дітей; при відсутності згоди одного з подружжя на розірвання шлюбу; якщо один з подружжя, незважаючи на відсутність у нього заперечень, ухиляється від розірвання шлюбу в органі РАЦС.

Суд повинен забезпечити не тільки державно-правове регулювання відносин, пов'язаних з припиненням шлюбу, але й у разі потреби захистити інтереси кожного з подружжя і їхніх неповнолітніх дітей. Якщо буде встановлено, що подальше спільне життя подружжя і збереження шлюбу суперечило б інтересам одного з них, інтересам їхніх дітей, що має істотне значення, суд ухвалює рішення про розірвання шлюбу.

Подружжя, яке має дітей, має право подати до суду заяву про розірвання шлюбу разом із письмовим договором про те, з ким із них житимуть діти, яку участь у забезпеченні умов їхнього життя братиме той з батьків, хто буде проживати окремо, а також про умови здійснення ним права на особисте виховання дітей.

Якщо подружжя складають договір про розмір аліментів на дитину, то такий договір повинен бути нотаріально засвідченим. У разі невиконання цього договору аліменти можуть стягуватися на підставі виконавчого напису нотаріуса. Якщо в судовому засіданні один з подружжя заявляє, що він згоден на розлучення, то суд не має права припинити провадження у справі за тих підстав, що шлюб може бути розірваний в органах РАЦС, оскільки справу про розірвання шлюбу було порушено в суді законно.

Для двох порядків розірвання шлюбу (через суд і через органи РАЦС) існують два процесуальних рішення. При розірванні шлюбу в державних органах РАЦС шлюб вважається припиненим з моменту реєстрації шлюбу в органах РАЦС, а при розірванні шлюбу судом – від дня набрання чинності рішенням суду. Зазначене рішення проблеми визначення моменту розірвання шлюбу є обґрунтованим з правової точки зору та зрозумілим для населення.

Існування двох порядків розлучення – це конкретне вираження конституційного положення про захист сім'ї державою.

Для припинення шлюбу є обов'язковим юридичне оформлення факту припинення шлюбу незалежно від того, чи йдеться про розлучення, чи про смерть одного з подружжя, тоді як для припинення фактичних шлюбних відносин, тобто "фактичного шлюбу", таке оформлення не є обов'язковим. Більш того, будь-яке юридичне оформлення припинення фактичних шлюбних відносин взагалі не передбачено чинним законодавством України, що в свою чергу, може ускладнити вирішення питань, передбачених ст. 74 СК України щодо правового режиму майна чоловіка і жінки, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах.

Література:

1. Муратова С. А., Тарсамаева Н. Ю. Семейное право: Учеб. пособие. – М.: Новый юрист, 1999. – С. 29.
2. Дождев В. Д. Римское частное право: Учебник для вузов / Под ред. В. С. Нерсисянца. – М.: Норма. – 1996. – С. 286.
3. Сімейний кодекс України: Наук. -практ. коментар / Під ред. З. Ромовської. – К., 2003.
4. Сімейне право України/ За ред. В. С. Гопанчука. – К.: Істина. – 2003. – С. 38.
5. Сімейний кодекс України: Наук. -практ. коментар / За ред. Ю. С. Червоного. – К.: Істина, 2003. – С. 174; Цивільне та сімейне право України. – Х.: Одиссей, 2004. – С. 601/
6. Рясенцев В. А. Недействительность брака // Сов. юстиция. – 1969. – № 8. – С. 21; Пергамент А. И. Основы законодательства о браке и семье. – М., 1989. – С. 78.
7. Васильев С. Припинення шлюбу: історико-правовий аспект // Право України. – 1998. – № 6. – С. 98.
8. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України – утвердження ідеології ненасильства // Адвокат. – 2002. – № 6. – С. 5.
9. Сімейний кодекс України: Наук. -практ. коментар / За ред. Ю. С. Червоного. – К.: Істина, 2003. – С. 192.
10. Матвеев Г. К. Советское семейное право. – М.: Юрид. л-ра, 1978. – С. 102; Макас И. А. Некоторые подходы к исследованию семейных конфликтов // Актуальні проблеми політики. – 1997. – № 1-2. – С. 105.
11. Чуйко Л. В. Браки и разводы: Монография. – М.: Статистика, 1975. – С. 154; Мартинова М. Почему мы развелись: Пер. с болг., – М.: Знание, 1984. – 132.